JOHN LÖWENHARDT

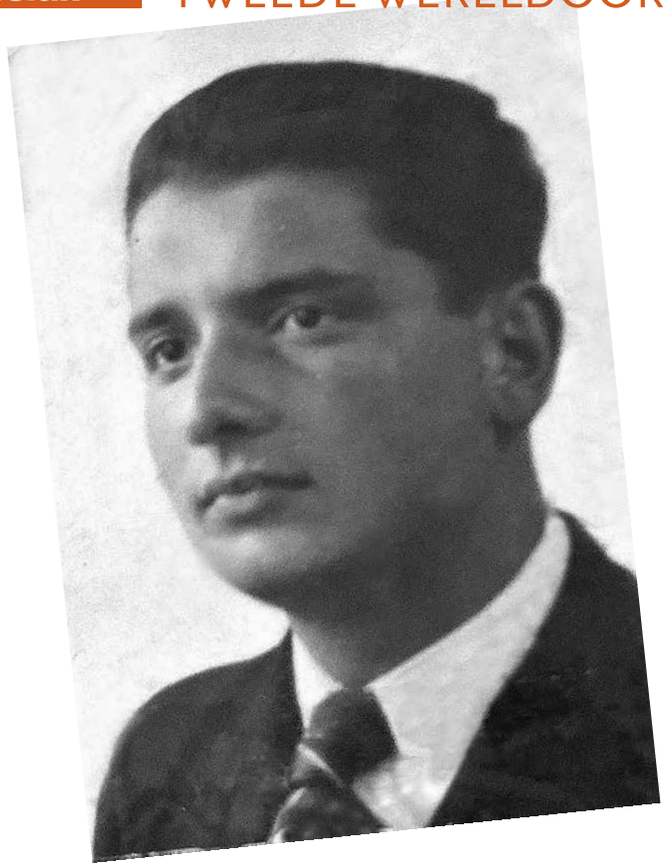

Op zoek naar Hans Goudsmit

In Menaam ligt een Joodse man begraven op de protestantse begraafplaats: Hans Goudsmit (1921-1944). Wie was hij en hoe is hij hier terecht gekomen? Een speurtocht door archieven, van Menaam tot Washington.

Henry (Hans) Goudsmit.

Dirk de Vries (boven) en Jan Zorn worden met Hans Goudsmit in 1944 gefusilleerd. Zij boeten voor een verzetsdaad van anderen: het strooien van kopspijkers op de Ryksstrjitwei tussen Leeuwarden en Harlingen.

'Onze dodenakker waarin onze geliefden rusten, wordt bijzonder gewijd door het opnemen van deze zoon van het oude volk Israël.' Deze woorden spreekt kerkvoogd H. van der Meer op 3 mei 1947 op de begraafplaats bij de kerk van Menaam. Sinds twee-en-half jaar rust hier het stoffelijk overschot van Henry (Hans) Goudsmit. Hij werd op 19 november 1944 nabij het dorp gefusilleerd, samen met twee andere gedetineerden uit de gevangenis van Leeuwarden: Dirk de Vries (19) en Jan Zorn (37). Zij moesten boeten voor een verzetsdaad van anderen: het strooien van kopspijkers op de Ryksstrjitwei tussen Leeuwarden en Harlingen. Hans was 23 jaar.

Afschrikwekkend voorbeeld

De lijken van de drie mannen moeten die zondag 19 november op last van de Duitsers een etmaal langs de straatweg blijven liggen – als afschrikwekkend voorbeeld. Op maandagavond worden zij naar een schuurtje op het kerkhof van Menaam vervoerd 'en door Jac. Grijpma liefdevol behandeld en gekist'. Kisten zijn per paard en wagen gehaald, betaald door 'het Steunfonds'. NSB-burgemeester De Jong wordt ertoe overreed de lichamen niet ongeïdentificeerd in een kuil te laten gooien. Op woensdag 22 november delft de koster drie graven, terwijl de doden in de kerk liggen opgebaard. Op het nippertje zijn de families van Zorn en De Vries in kennis gesteld – en kort voor aanvang van de rouwdienst komt er bericht dat deze de lichamen zullen komen ophalen.

Dominee De Hoest heeft de leiding van de rouwdienst. Hij leest psalm 130 en een gedeelte van Nehemia. 'Wij leggen vandaag ter ruste Hans Goudsmit,' zegt hij, 'gescheiden van zijn familie. De Here trooste en beware hen... Israël hope op den Here, en Hij zal Israël verlossen.' Kerkvoogd Van der Meer dankt daarna de begrafenisvereniging die alles 'zo zorgvuldig pro-deo verricht, en wel op een andere wijze dan de bezetter bevolen had.'

Geen enkel Joods symbool

De drie geëxecuteerden hadden met kopspijkers of het verzet niets te maken, en met het dorp Menaam al evenmin. De Vries en Zorn werken bij de spoorwegen. Als op 17 september 1944 de spoorwegwerkers gehoor moeten geven aan een stakingsoproep vanuit Londen, duiken in heel Nederland zo'n 30.000 van hen onder. Zo ook De Vries en Zorn. Maar Hans Goudsmit was een Joodse slager, geen spoorwegman. Uit het verslag van de commissievergadering van 20 maart 1947 blijkt dat hij – op een nog onbekend tijdstip – is 'gepakt in Blije waar hij [was] ondergedoken'.
De onthulling van het grafmonument was zorgvuldig voorbereid door de Gemeentelijke commissie tot Oprichting van Oorlogsgedenktekenen in Menaldumadeel. De steen op Hans' graf is van bijzondere aard. Ze toont geen enkel Joods symbool, Hebreeuws woord of letter. Maar wel twee andere namen. De Gemeentelijke commissie heeft besloten ook de namen van de twee andere geëxecuteerden op dit grafmonu-

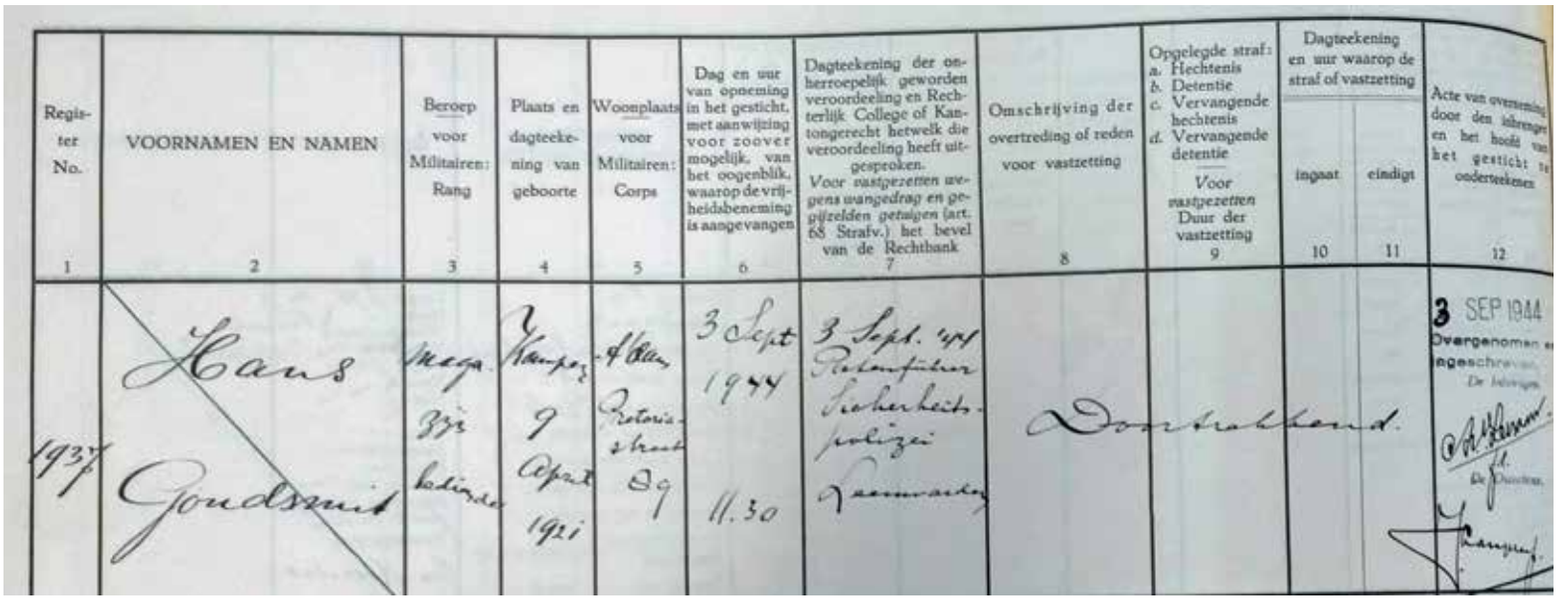

Regis-ter No.	VOORNAMEN EN NAMEN	Beroep voor Militairen: Rang	Plaats en dagteeke-ning van geboorte	Woonplaats voor Militairen: Corps	Dag en uur van opneming in het gesticht, met aanwijzing voor zoover mogelijk, van het oogenblik, waarop de vrij-heidsbeneming is aangevangen	Dagteekening der on-herroepelijk geworden veroordeeling en Rech-terlijk College of Kan-tongerecht hetwelk die veroordeeling heeft uit-gesproken. Voor vastgezetten wegens wangedrag en ge-wijzelden getuigen (art. 68 Strafv.) het bevel van de Rechtbank	Omschrijving der overtreding of reden voor vastzetting	Opgelegde straf: a. Hechtenis b. Detentie c. Vervangende hechtenis d. Vervangende detentie Voor vastgezetten Duur der vastzetting	Dagteekening en uur waarop de straf of vastzetting ingaat	eindigt	Acte van overneming door den inbrenger en het hoofd van het gesticht te onderteekenen
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1937	Hans Goudsmit	Mega. 33e Infanterie	Kampen 9 April 1921	Gemeente Blaricum Protestantse stand 29	3 Sept 1944 11.30	3 Sept. '44 Polizeiliche Sicherheits-polizei Lemmers	Doorrakkend.				3 SEP 1944 Overgenomen en ingeschreven. De Inbrenger. De Directeur.

Het registratieboek van de Leeuwarder gevangenis verrast met een signalement. Archivaris Otto Kuipers legt het grote, zware boek voorzichtig voor me neer... en daar staat hij: Hans Goudsmit, ingesloten op 3 september 1944 om 11:30 uur. In de meest rechtse kolom: zijn handtekening én signalement. Daardoor weet ik nu, Hans was 1,74 m. lang, had zwart haar en zwarte wenkbrauwen, donkerbruine ogen, een rond gezicht en geen baard. Achter de gedrukte woorden 'Godsdienstige Gezindte' staat geschreven 'Isr.'

ment te vermelden. Alle drie slachtoffers van de SD zouden er aanvankelijk hebben gelegen tot De Vries en Zorn werden herbegraven. Die versie blijkt onjuist. De notulen de commissie zijn er klip en klaar over. Jan Zorn ligt nu in Leeuwarden begraven, Dirk de Vries in Drachten. Alleen Hans Goudsmit ligt hier.

Ruim twee jaren na het grafmonument wordt een tweede monument opgeleverd. Het is een zwerfkei met de namen van de drie mannen onder de tekst '1940 1945 gefusilleerd 19 11 1944'. De rode kei ligt op de plek waar de drie onder een kogelregen 'vielen', op de kruising van de Rijksstrjitwei tussen Leeuwarden en Dronryp, en de Mieddyk die naar Menaam leidt. Tegenwoordig is hier de vierbaansweg A31, naast de zwerfkei is de ingang van een fietstunnel.

Roby Goudsmit-Gosler, Hans' weduwe, is op 19 november 1949 aanwezig bij de onthulling van deze steen. Zij, én een 'heer Eelhard uit Blije waar G. ondergedoken was.' De notulist van de Gemeentelijke commissie doet mij zeventig jaren later een groot genoegen: de naam van de onderduikgever – al is niet volledig duidelijk hoe deze wordt geschreven. Het blijkt Jan Eelhart (Holwerd 1894-Wommels 1966) te zijn; hij schreef zijn naam ook als Ehlhardt.

Na afloop van de onthulling in 1949 komt het gezelschap in Menaam bijeen in gebouw CJMV. Dankzij de opgetekende woorden van Jan Eelhart krijgt mijn beeld van Hans een klein beetje reliëf: 'Eelhard vertelde zijn ondervindingen met Goudsmit en prees deze zoon van Israel om zijn eerlijkheid, openheid en naastenliefde.' <

Grafsteen van Hans Goudsmit in Menaam. Het toont geen enkel Joods symbool, Hebreeuws woord of letter. De Gemeentelijke commissie besloot ook de namen van de twee andere omgekomen mannen op de steen te zetten.

Aby Goudsmit, de oudere broer van Hans.

בר מצוה
van onzen Zoon
HANS
1 Nissan 5694.
17 Maart 1934.
S. GOUDSMIT. 6786
S. GOUDSMIT—GOSLER.
Amsterdam, Oudeschans 36.

Aankondiging van de bar mitswa van Hans in 1934.

Het leven van Hans Goudsmit

Hans werd op 9 april 1921 in Kampen geboren. Zijn vader Simon was slager, grootvader Abraham Goudsmit eveneens. Simon was in 1916 in Kampen getrouwd met Sophia Gosler. Hans had een oudere broer, Aby (Abraham, 1917) en een tien jaar jongere broertje, Asser. Van de drie broers overleefde alleen Asser de Holocaust. Hij emigreerde naar de Verenigde Staten en noemt zich nu Fred.

In de zomer van 1923 verhuisde het gezin uit Kampen naar de Oudeschans in Amsterdam. Op nummer 36 opende vader Simon zijn slagerswinkel, 'De Kamper Vleeschhouwerij'. Aby, Hans en Asser groeiden dus grotendeels op in de Jodenbuurt van Amsterdam.

Zij hadden vanuit de slagerij uitzicht op het brede en drukbevaren water van de Oudeschans.

Na de inval van de Duitsers probeerden Hans en zijn oudere broer Aby in mei 1940 naar Engeland te vluchten. Maar toen zij 'aan het strand' kwamen (de woorden van Asser, 9 jaar oud in 1940) was 'de laatste boot vertrokken'.

Op 24 april 1942 toonde de voorpagina van het *Joodsche Weekblad* een mededeling van de voorzitters van de Joodse Raad over de sluiting van Joodse slagerijen. Van de Duitsers mochten er in Amsterdam 46 openblijven – die van Hans' vader was daar één van – 'doch uitsluitend voor den verkoop aan Joodsche cliëntèle'. In de krant van 10 juli stond de slagerij vermeld als 'Joodsch lokaal'. Op Hans' JR-kaart vind ik dit terug: op 12 juli was er een handgeschreven notitie 'Lok. Z' hetgeen betekende dat de slagerij een 'Sperre' heeft gekregen. Deze beschermde het hele gezin. Hans, dan 21 jaar oud, voelde zich veilig.

Eind maart was Aby getrouwd, Hans trouwde zestien dagen na de Sperre met zijn nichtje van moederskant, Roby (Roosje) Gosler. Drie dagen later trok het jonge stel in op het adres Pretoriusstraat 89.

Hans kreeg bovendien een taak bij een afdeling die de Joodse Raad eind augustus 1942 oprichtte, HAV, Hulp aan Vertrekkenden. HAV had de wrange taak Joodse gezinnen op alle mogelijke manieren te helpen in hun voorbereiding op het vertrek naar 'het Oosten'. HAV verstrekte dekens, kleding, laarzen, pakken maandverband, setjes babyondergoed; ze verstrekte pakadviezen (rugzakken, géén koffers!), bracht voedsel naar de Hollandse Schouwburg en stuurde voedselpakketten en andere benodigdheden naar doorgangskamp Westerbork. Drie maanden na de oprichting telde HAV 416 medewerkers waarvan er maar twintig werden betaald.

Honderddertig meter verder aan de Oudeschans, op nummer 74, bevond zich de grote afdeling van HAV voor de bevoorrading en proviandering van Westerbork, een gigantische operatie. C. Blüth, de leider van de afdeling, had op een gegeven moment zo'n driehonderd medewerkers en reisde heen en weer tussen de Oudeschans en het kamp.

In dat kamp werden Aby en Hans op 15 april 1943 binnengebracht; ze kregen een bed toegewezen in barak 66, de beruchte strafbarak. Wat er is gebeurd, weten we niet. Er vertrokken deportatietreinen uit Westerbork naar Sobibor op 20 en 27 april, 4 en 11 mei; 5.003 mensen in totaal die vrijwel allemaal meteen na aankomst werden vergast. Maar hoewel Hans en Aby als strafgevallen waren binnengebracht, bleef deportatie hen bespaard.

Na een maand (17 mei) werd Hans naar Kamp Vught overgeplaatst en weer twaalf dagen later naar Kamp Moerdijk, een buitenkamp van Vught. Zo'n vijfhonderd gevangenen groeven hier een tankgracht en tankvallen langs het Hollands Diep naast de Moerdijkbrug.

Een maand na aankomst, in de nacht van 2 op 3 juli, volgde terugplaatsing naar Kamp Westerbork, barak 70. Philip Mechanicus wijdde de volgende dag enkele regels in zijn dagboek aan dit transport van 1.600 mensen, 1.100 uit Vught, 500 'van de Moerdijk'. De mensen kwamen aan zonder bagage, 'slechts met de kleren die men aan het lijf had, als landlopers.' Veel van de mannen die aan de Moerdijk hadden gewerkt, zagen er slecht uit. Ook nu weer ontkwamen Hans en Aby aan de dood. Zij werden niet meegestuurd met de deportatietreinen naar Sobibor op 6 en 13 juli (4.405 personen). Sterker nog: op 17 juli, twee weken na aankomst uit Moerdijk, werd Hans uit het kamp ontslagen. Weer weten we niet waaraan hij deze enorme mazzel te danken heeft gehad. Aby moest blijven en werd op 21 september naar Auschwitz gedeporteerd. Er is nooit meer iets van hem vernomen.

Na zijn vrijlating uit Westerbork ging Hans in juli 1943 naar zijn vrouw Roby, broertje Asser en ouders aan de Pretoriusstraat in Amsterdam. Daar bleef hij maar een paar dagen, hij besloot onder te duiken. Een neef had contacten bij het verzet, via hem kwam Hans in Blije terecht. Wat daar is gebeurd weet ik uit het interview met Asser.

Op 29 september 1943 ontkwam de rest van het gezin ternauwernood aan deportatie. Dit was het sein om nu ook onder te duiken. Asser zelf had op een groot aantal adressen gezeten en was enkele maanden in Bilthoven waar zijn ouders ondergedoken zaten. Op zijn 13de verjaardag, 2 januari 1944, kreeg hij daar van zijn vader zijn eerste sigaret. De viering van zijn bar mitswa (kerkelijke volwassenheid) schoot erbij in.

Uiteindelijk kwam Asser in Blije terecht. Hij had een vals persoonsbewijs onder de naam van Wim Smit uit Rotterdam. Of Hans dan al in Blije was, blijft onduidelijk. Ze woonden op onderduikadressen dicht bij elkaar, zo'n tien minuten te voet. Hans woonde bij een alleenstaande man – dat moet dus Jan Eelhart zijn geweest. Een enkele keer kwamen de broers elkaar tegen, zoals eens bij de klompenmaker. Ze veinsden elkaar niet te kennen. Later in het onderzoek is gebleken dat Hans aanvankelijk bij de familie Van der Wal was ondergedoken, zijn vrouw Roby bij de buurfamilie De Jong.

Asser scheef zijn broer brieven en bleef meestal binnen, Hans vertoonde zich veel op straat, té veel. Asser vond hem onvoorzichtig. Het werd Hans noodlottig. Op een nacht begin september 1944 (Asser noemt de datum niet) werd hij gepakt. Spoedig daarna werdt Asser overgebracht naar een nieuw onderduikgezin in Hallum. Daar bleef hij tot de bevrijding. Ergens in die periode kwam een dominee hem vertellen dat zijn broer dood was.

Na de oorlog kreeg Asser Hans' overjas. De jas zat vol kogelgaten. Asser concludeerde daaruit dat zijn broer niet heeft geleden. Hij liet de jas herstellen en droeg hem nog jaren.

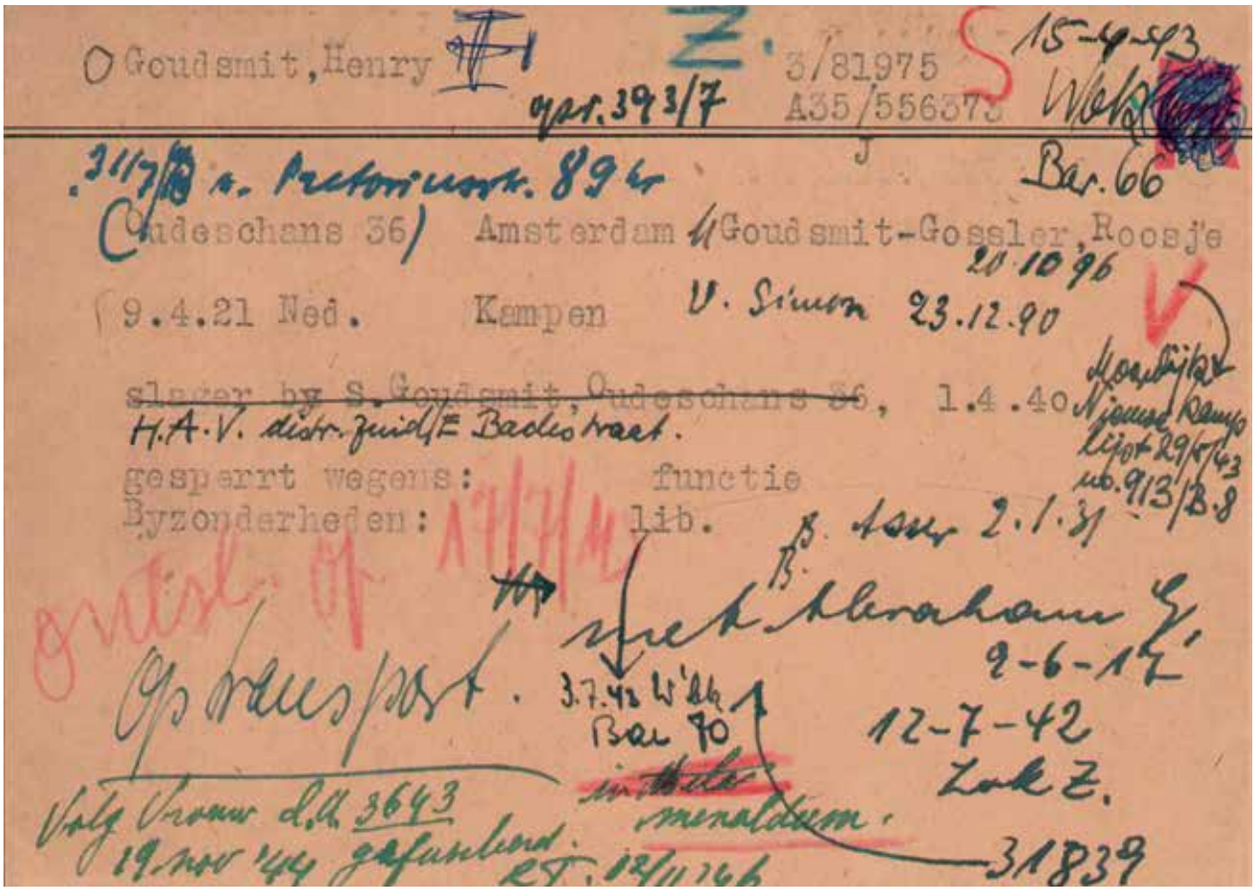

De 'JR'kaart (persoonskaart) van Henry Goudsmit.

Asser Goudsmit, de tien jaar jongere broer van Hans.

Gedenksteen met de namen van de drie mannen. De zwerf kei ligt op de plek waar ze onder een kogelregen 'vielen', op de kruising van de Ryksstrjitwei tussen Leeuwarden en Dronryp en de Mieddyk die naar Menaam leidt.

> Meer weten?

- **Andries Bosma en Harrie Dijkstra**, *Net ferjitte...Niet fergete. Menaldumadeel en het Bildt in de jaren 1940-1945.* Franeker, 1995
- **Maurice Blessing**, 'De spoorwegstaking van 1944', *Historisch Nieuwsblad* (2015:5)
- **Dr. L. de Jong**, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog. Deel 10b, Het laatste jaar II, eerste helft*, 's-Gravenhage, 1981
- **Philip Mechanicus**, *In Dépot. Dagboek uit Westerbork*, Amsterdam, 1985
- **Dr. J. Presser**, *Ondergang. De vervolging en verdelging van het Nederlandse Jodendom 1940-1945. Eerste deel,* (p. 309, 474 e.v.), 's-Gravenhage, 1965
- **Bernard Wasserstein**, *Gertrude van Tijn en het lot van de Nederlandse Joden*. Amsterdam, (hoofdstuk 7), 2013

Deze bijdrage is gebaseerd op het handgeschreven notulenboek van de Gemeentelijke commissie tot Oprichting van Oorlogsgedenktekenen in Menaldumadeel (gemeentearchief Menameradiel) en andere bronnen uit een aantal archieven: de opgaven voor de Erelijst van Gevallenen (NIOD, Amsterdam); Hans' registratiekaart van de Joodse Raad (Rode Kruis, Den Haag); het registratieboek van de Leeuwarder gevangenis en de processen-verbaal van verhoren van de beulen (Tresoar); het interview uit 1982/83 met Hans' jongere broer Asser (United States Holocaust Memorial Museum, Washington)

Dr. John Löwenhardt (Almelo, 1947) is politicoloog en promoveerde in 1981 aan de Universiteit van Amsterdam. Hij was medewerker aan de universiteiten van Amsterdam en Leiden en hoogleraar Ruslandkunde aan de Universiteit van Glasgow. Sinds voorjaar 2017 woont hij parttime in Menaam tussen de plek van de moord en het graf van Hans Goudsmit. Löwenhardt publiceert op LoewenhardtFoundation.org verhalen uit zijn familiegeschiedenis.